

SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 1, March 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Arařtırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 15.01.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 18.03.2024

DOI: 10.30692/sisad.1418854

DİVAN-I HÜMAYUN'A ŐİKAYET İLETME YÖNTEMLERİ VE MEVSİM ŞARTLARININ TAŐRADAN GELEN ŐİKAYETLERE ETKİSİ

Methods of Submitting Complaints to the Divan-ı Hümayun (Imperial Council) and the Effect of Seasonal Conditions on Complaints Coming from the Provinces

Buket ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6959-7197

buket.celik@cumhuriyet.edu.tr

Atıf/Citation: Buket Çelik (2024), "Divan-ı Hümayun'a Őikayet İletme Yöntemleri ve Mevsim Şartlarının Taőradan Gelen Őikayetlere Etkisi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.1, Mart 2024, s.65-79.

Öz: Osmanlı'da Şer'i hukuk haricindeki bütün siyasal ve hukuksal güç padiőahta toplanmıştı. Devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı, aynı zamanda da çeşitli anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulduğu bir kurum olan Divân-ı Hümayun, devletin en üst düzey karar alma merciiydi. Divâna padişah adına veziriazam başkanlık ederdi. Ancak asıl başkan padiőahtı. Bu nedenle Divân-ı Hümayun zulme uğrayanların ve adalet arayanların güvendikleri bir müesseseydi. Çalışmada Kasım 1752-Haziran 1755 tarihleri arasında Sivas eyaletinden divâna yapılmış Şikâyetler incelenmiştir. Çalışmanın ana kaynağı 5 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'dir. Defterde Sivas eyaletinde yaşayan halkın divâna sundukları Şikâyetlere ait 1041 adet hüküm kayıtlıdır. Çalışmada öncelikle Şikâyetlerin hangi yöntemlerle divâna sunulduğu araştırılmış ve üç yöntem tespit edilmiştir. Bunlar bizzat divâna giderek divânda sözlü olarak Şikâyetini anlatma, divâna arzuhal sunma ve kadı veya naip aracılığıyla divâna mektup gönderme seçenekleridir. Üç seçenek içerisinde en fazla tercih edilen divâna bizzat giderek Şikâyetini sözlü olarak sunmaktır. Çalışmada araştırılan bir diğer konu Şikâyetlerin hangi aylarda yapıldığıdır. Hava Şartlarının ve mevsim koşullarının divâna yapılacak başvurular üzerindeki etkisini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu sorgulama neticesinde, Şikâyet oranlarının mevsim Őartlarından etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hukuk, Divan-ı Hümayun, Şikâyet, Sivas Eyaleti.

Abstract: In the Ottoman State, all political and legal power, except for religious law, was concentrated in the sultan. Imperial Council, an institution where state affairs were discussed and decided and various disputes were resolved, was the highest decision-making authority of the state. The vizier presided over the council on behalf of the sultan. However, the real president was the sultan. For this reason, the Imperial Council was an institution trusted by those who were oppressed and those who sought justice. In the study, the complaints made to the council from the Sivas province between November 1752 and June 1755 were examined. The main source of the study is the Sivas Ahkâm-ı

Şikâyet Register No. 5. In the register, 1041 judgments regarding the complaints submitted to the council by the people living in Sivas province are recorded. In the study, first of all, the methods by which complaints were submitted to the council were investigated and three methods were identified. These are the options of going to the council in person and expressing your complaint verbally, submitting a petition to the council, and sending a letter to the council through the kadi or the regent. Among the three options, the most preferred option is to go to the council in person and present your complaint orally. Another issue investigated in the study is the months in which the complaints were made. As a result of this inquiry, which aims to reveal the effect of weather and seasonal conditions on applications to the court, it has been concluded that the complaint rates are not affected by seasonal conditions.

Keywords: Ottoman, Law, Imperial Council, Complaint, Sivas Province.

GİRİŞ

Divân-ı Hümayun, devletin tüm birimlerinin şeflerinin katıldığı ve başkanının padişah olduğu en üst yönetim ve karar organıdır. Şikâyetlerin divâna iletilmesi için herhangi bir ön koşul ya da aracı merci şartı yoktu. Böylece taşrada yaşayan herkes karşılaştığı gerek kanun dışı uygulamaları ve gerek şahsî sorunlarını doğrudan divâna iletebileceğini bilmiş ve merkezi otoriteye başvurmaktan çekinmemiştir. Divân hem örfi hem de şer'î hukuk alanındaki en önemli işten en basit işe kadar her türlü işe bakmakla yetkilidir. Divâna padişah adına veziriazam başkanlık etmektedir. Asıl başkanın padişah olması divândan çıkacak kararları önemli hale getirmektedir (Durhan, 2000, s. 60).

Eski çağlardan beri pek çok devlete ev sahipliği yapmış olan Sivas şehri Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin üçünde de önemli yere sahip kentlerdendir. Selçuklular döneminde Dârü'l-âlâ (yücelik beldesi) unvanı verilen Sivas, ticaret yolları üzerinde bulunması, kültür ve medeniyet merkezlerinden olması gibi sebeplerden dolayı Selçukluların önemli şehirlerinden biri olarak öne çıkmıştır (Baykara, 2015, s. 55; Turan, 1951, s. 447). Osmanlı döneminde de Sivas ekonomik ve stratejik önemini korumuştur. 1500'lerin başlarından Osmanlı'nın son dönemlerine kadar Sivas eyaletinin idarî merkezi olarak kalmıştır (Gökbilgin, 1965, s. 51-53; Şimşirgil, 1989, s. 290-292; Demirel, 2009, s. 279-282; Mercan, 2007, s. 551).

Sivas şehri hem Avrupa-Asya arasındaki Baharat yolu hem de Mezopotamya ve Karadeniz arasındaki ticaret yolu üzerinde olduğundan sürekli gelişme şansı bulmuştur (Demirel, 2009, s. 278). Osmanlı'da yollar sağ, sol ve orta kol olmak üzere başlıca üç ana güzergâh ile bunlara bağlı tâlî yollardan oluşmuştu (Halaçoğlu, 2014, s. 51). Sivas bu üç anayoldan orta kol üzerindeydi. Orta kol Üsküdar, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokat, Sivas (Alacahan-Hekimhan), Hasan Çelebi, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük, güzergahını takiben Bağdat, Basra yoluna ulaşan yoldu (Demirel, 2007, s. 170). Sivas eyaletine bağlı kazaların büyük çoğunluğu orta kol ve bir kısmı da sol kol üzerinde bulunmaktadır. Amasya, Samsun (Canık), Divriği, Yozgat (Bozok), Çorum, Arapgir sancakları ve bunlara bağlı birimlerden oluşan Sivas eyaletine dahil yerleşim yerleri, ticari olarak önemli ayrıca iktisadî ve kültürel gelişmelerin yoğun olduğu yerlerdir.

Osmanlı toplumunda gerek askerî ve idarî görevliler gerekse halk çeşitli sebeplerle sürekli bir şehirden diğerine seyahat etme ihtiyacı duymuştur. Sert hava şartlarıyla bilinen Sivas'tan ve büyük çoğunluğu Orta Karadeniz bölgesinde bulunan Sivas eyaletine bağlı sancaklardan İstanbul'a gidip gelmenin o dönemin şartlarında zor olduğu muhakkaktır. Zira Osmanlı'da nakil genel olarak yaylı, kağnı gibi araba çeşitleri ve at, deve, katır, merkep gibi hayvanlar vasıtasıyla sağlanıyordu. Bu nedenle yolculuklar oldukça uzun, yorucu ve maliyetli oluyordu (Halaçoğlu, 2014, s. 42). Daha rahat anlaşılması bakımından bir örnekle açıklayacak olursak, günümüzde bir buçuk saatte ulaşabildiğimiz Niksar ile Ladik kazaları arasındaki mesafe, Osmanlı döneminde 24 saatte katedilebiliyordu. (Halaçoğlu, 2014, s. 15). Buna rağmen devletin en uzak bölgelerinde yaşayanlar bile İstanbul'a ulaşmanın bir yolunu bulmuş ve divâna şikâyetlerini ulaştırmışlardır.

Saltanat merkezi olan İstanbul'a gidenlerin varış noktası Üsküdar'dır. Çalışmada incelenen bazı hükümlerde varış ve hareket menzilinın adı geçmektedir. *"İskilib'den Üsküdar'a gelinceye vâki' olan kuzât ve nüvvâb zîde fazluhûm ve â'yân-ı vilâyet ve sâ'ir zâbitân zîde kadruhûya hüküm ki"* (BOA, A. {DVNS.AHK.SS.d Sıra No. 5 (5 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri), (Bundan sonra SAD nr.5 olarak gösterilecektir), s. 78-2). *"Üsküdar'dan Çorum'a varıncaya vâki' olan kuzât ve nüvvâba ve bi'l-cümle zâbitân ve â'yân-ı vilâyete hüküm ki"* (SAD nr.5, s. 267-3). İncelenen 5 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'ndeki hükümlerde, davacıların bizzat geldikleri ya da dilekçelerini gönderdikleri yeri belirtmek için İstanbul anlamına gelen *Südde-i sa'âdet* tabiri kullanılmıştır.

Devletin çeşitli bölgelerinden Üsküdar'a ulaşan yolcular, Topkapı Sarayı'ndaki Divân-ı Hümayun'un yolunu tutarak divâna ulaşırlar. İstanbul içindeki bu yolculuğun bile oldukça zahmetli ve külfetli olduğuna dair Kitab ü Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menafi'i'l-Mü'minîn'de geçen şu cümleler kayda değerdir: *"Türk vardur ki iskeleden Divân-ı Âli'ye gelince kırk kişiye sormayınca Divân'ı bulamaz. Bu kande kaldı kim (nerede kaldı ki) divân yazıcılarının evini bula..."* (Tuğluca, 2016, s. 51-52).

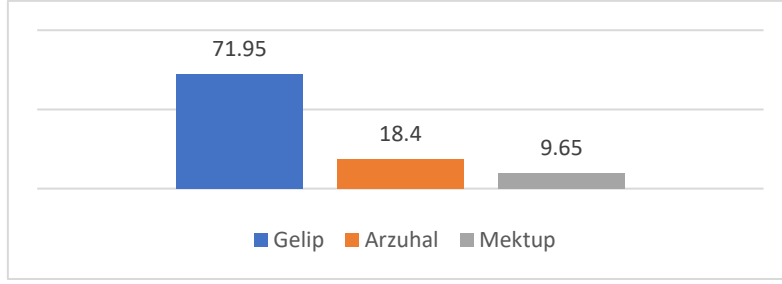
Kasım 1752-Haziran 1755 tarihli 5 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'nin incelendiği çalışmada, ilk olarak Sivas eyaletinden Divân-ı Hümayun'a ulaştırılmış şikâyetlerin hangi yöntemlerle iletiildiği üzerinde durulmuştur. Araştırılan diğer bir husus da davacıların İstanbul'a gitmek için hangi ayları tercih etmiş olduklarıdır. Sivas eyaletinin İstanbul'a uzaklığı, çetin kış şartları ve dönemin ulaşım imkanları bu sorgulamayı akıllara getirmiştir.

Davacıların Şikâyetlerini Sunma Şekilleri

Osmanlı'da reayanın şikâyetlerini devletin en üst idarî ve hukuki birimi olan Divân-ı Hümayun'a iletmesinde herhangi bir sınırlama yoktu. Bu durum iki taraflı fayda sağlıyordu. Merkezi yönetim taşradaki sorunlardan haberdar olurken, taşradaki halk da çeşitli sorunlarında devletin desteğinin her zaman arkalarında olduğundan emin oluyordu. Devlet bu sayede tebaasıyla iletişimi her zaman açık tutmayı başarıyordu (Tuğluca, 2016, s. 49). Divân hem reayaya hem de askerî sınıfa açıktı. Şikâyet edenler ve edilenler arasında hem kamu görevlilerini hem de de Müslim ve gayrimüslim halkı temsil eden reayayı görmek mümkündür (Okur Gümrükçüoğlu, 2012, s. 185; Yörük, 2019, s. 83-88).

I. Mahmud'un saltanatının son iki yılı ile III. Osman'ın saltanatının ilk aylarına denk gelen Kasım 1752-Haziran 1755 tarihleri arasındaki hükümlerin kaydedildiği 5 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'nde, 2,5 yıl boyunca Sivas eyaletinden divâna ulaşmış şikâyetler kayıtlıdır. Defterdeki toplam şikâyet sayısı 1041'dir. Bu şikâyetlerden 15 tanesi çeşitli davalarla veya seyahat izinleriyle ilgili divândan çıkmış emirlerdir. Bu emirler yapacağımız sayısal hesaplamadan çıkarıldıktan sonra geriye 1026 şikâyet kalmaktadır. 6 şikâyet kadı, voyvoda gibi görevlilerin gönderdiği arzlardan oluşmaktadır. 4 adet şikâyette de şikâyetin nasıl iletildiğine dair bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla çalışmada 1016 şikâyet üzerinden inceleme yapılmıştır.

1016 şikâyetin 731'inde (%71,95) davacılar bizzat İstanbul'a gitmişlerdir. 187'sinde (%18,40) arzuhal ile şikâyetlerini bildirmişlerdir. 98'inde (%9,65) de yaşadıkları bölgenin kadı veya naibinin kaleminden çıkan mektup aracılığıyla başvurmuşlardır. Mektupla iletmiş olan şikâyetleri dilekçelere eklediğimizde toplamda 285 şikâyette (%28,05) divâna yazılı olarak başvurulmuştur. Bu sonuca göre divâna bizzat giderek şikâyetlerini sözlü olarak iletenerin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bizzat divâna gidenler ve dilekçe ya da mektupla şikâyetini sunanlar şeklinde ikiye ayırdığımızda davacıların yarısından fazlasının bizzat gittiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Grafik 1. Şikâyet İletme Yöntemleri

Divân-ı Hümayun'a Gitme (Gelüb)

Divâna şikâyetini ulaştırma yöntemlerinin başında divâna bizzat giderek sözlü olarak şikâyetini dile getirme yöntemi gelmektedir. Bizzat Divân-ı Hümayun önüne çıkanlar çavuşbaşı ve çavuşlar tarafından Kubbealtı'nın sol yanında intizam içinde bekletilirlerdi. Daha sonra sırayla içeri alınırldı (Mumcu, 2017, s. 110).

İncelenen 1016 şikâyetten 731'i (%71,95) bizzat divâna gidilerek yapılmıştır. Dönemin ulaşım şartları düşünüldüğünde bu oldukça yüksek bir orandır. Benzer çalışmalarda da şahsen divâna gidenlerin sayılarının daha yüksek çıktığı görülmektedir. 17. yüzyılda Ankara'dan yapılan 132 adet şikâyetten %61'inin bizzat divâna gidilerek yapıldığı tespit edilmiştir (Taş, 2007, s. 192). 1 Numaralı Şam Ahkâm Defteri'ne göre yapılmış bir çalışmaya göre, 1742-1754 yılları arasında Kudüs'ten gelmiş 120 şikâyetin %70'i bizzat divâna gidilerek yapılmıştır (Dolu, 2014, s. 109). Ancak bu genellemeyi bozacak örnekler de mevcuttur. 1-9 numaralı Atik Şikâyet defterlerindeki 86 adet hüküm üzerinden yapılmış bir incelemede, 1649-1675 yılları arasında Üsküp'ten yapılmış şikâyetlerin %54'ü arzuhal ile %18'i bizzat divâna gidilerek iletilmiştir (Tuğluca, 2012, s. 113).

Divâna bizzat gelenler arasında kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim, askerî-reaya, göçebe- yerleşik gibi bir ayrım olmadığı görülmektedir. Her gruptan divâna gelenler mevcuttur. Kasım 1752 tarihinde Terazya, Nazlı, Bosnitun? isimli gayrimüslim kadınlar, erkek kardeşleri Mardiros, Kazer? ve Bogos ile İstanbul'a gitmişlerdir (SAD nr.5, s. 2-1, 2-2). Kasım 1752'de Kavilli aşiretinden Ali divâna gelerek şikâyetçi olmuştur (SAD nr.5, s. 4-1). Aynı tarihlerde Bozok mukataasına bağlı Mamalu aşireti ahalisi divâna şahsen gitmişlerdir (SAD nr.5, s. 3-2). Müstahfız, sipahi, yeniçeri, zaim, imam, mütevellî, çavuş, silâhdâr, müteferrika, hacı, efendi, ağa, seyyid, sarraf gibi her unvandan ve meslek gruplarından kişiler de divâna bizzat giderek şikâyetlerini sunmuşlardır.

Ailesinden birkaç kişiyle divâna gelmiş kadınlar olduğu gibi divânda tek başına şikâyetini sunmuş kadınlar da mevcuttur. Bu durum inceleme yaptığımız dönemde kadınların haklarını arama noktasında özgür olduklarını ve cinsiyet ayrımı gözetilmediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Gümüş kazasına bağlı Hacıköy isimli köyde yaşayan Ayşe Hatun, kendine mirasen intikal etmiş mülklerine müdahale edenlerden şikâyetçi olmak için divânda huzura tek başına çıkmıştır (SAD nr.5, s. 12-1). Miras meselesiyle ilgili divâna tek olarak başvurmuş bir diğer kadın da Gedegra kazasında yaşayan Meryem Hatun'dur (SAD nr.5, s. 79-2). Bunun gibi daha birçok örnekte kadınların tek olarak ya da yanlarında yakınlarıyla birlikte divâna bizzat giderek başvurdukları görülmektedir.

Bir yöre halkının topluca divâna geldikleri de olmuştur. Tokat kasabası halkı, paralarını gasp etmek için çeşitli hilelere başvuran eşirradan şikâyetçi olmak için divâna gelmişlerdir (SAD nr.5, s. 3-1). Karahisâr-ı Behrâmşâh kazasına bağlı Muhtesib karyesi ahalisi, kendilerinden fazladan vergi toplayan mültezimi şikâyet etmek için divâna gitmiştir (SAD nr.5, s. 5-3). Amasya kazasında yaşayan seyyid ve şerifler, sipahiler, yeniçeriler ve çeşitli askerî sınıftaki

kişiler divâna giderek, kendilerini suçsuz yere hapsedip para cezası kesen kadıdan ve Amasya mutasarrıfından şikâyetçi olmuşlardır (SAD nr.5, s. 9-4).

İncelediğimiz defterde topluca divâna gelen halktan bahsederken her zaman aynı yöntem kullanılmamıştır. Bazılarında gelenlerin isimleri tek tek yazılmıştır. Gelenlerin çok kalabalık olduğu durumlarda bazısının ismi yazılıp geriye kalanlar için 'isimleri bilinen' anlamında *ma'lûmü'l-esâmî* tamlamasıyla isim yazma işi bitirilmiştir. Mesela evlerini basıp yiyecek ve eşyalarını yağmalayan eşkıyalardan şikâyetçi olmak için divâna gitmiş köy halkının isimleri şöyle yazılmıştır: "*Zile hâssı aklâmından Nallu Ballu kazâsına tâbi' Ayvancık nâm karye sükkânından Osman ve Mustafa ve Hasan ve İbrahim ve Çukadâr Mustafa ve sâ'ir ma'lûmü'l-esâmî kimesneler gelüb ...*" (SAD nr.5, s. 70-2). Gelen herkesin ismini yazmak yerine 'vesairleri' denilerek başka gelenlerin olduğunun ima edildiği hükümler de vardır. Örneğin yaşadıkları su sorunu nedeniyle divâna gelenlerden şöyle bahsedilmiştir "*Gedegra kazâsına tâbi' Çobanvirân ve Havza kazâsına tâbi' Kemrez ve (-) nâm karyeler ahâlilerinden Mustafa ve Ali Bey ve Bali ve es-Seyyîd Ali ve Ali ve Dede İsmail oğlu ve Osman ve Bâyezid oğlu Hasan ve Hasan Bey ve Mehmed Bey ve Kalender Koca ve Ali Ağa dimekle ma'rûf kimesneler ile ve sâ'irleri gelüb ...*" (SAD nr.5, s. 75-3).

Şikâyet edenlerin yahut da edilenlerin isimlerinin yazılmadığı hükümler de vardır. Aynı durum yer adları için de geçerlidir. Davacının ya da davalının isimlerine ve ikamet ettiği yerleşim birimlerine hükümlerin çoğunda yer veriliyor olmasına rağmen bazı hükümlerde bu kısım boş bırakılmıştır. Bu durumun sebebini kesin olarak açıklamak mümkün değildir. Muhtemelen davacının kendi adını ve yerleşim yerini belirtmemesi yahut da dava yazılırken kişi veya yer bilgisinin kâtip tarafından not alınmamış olması bu duruma sebep olmuş olabilir.

Divâna gelenlerin bazıları mağdur adına gelmişlerdir. Bunlar davacının vekili sıfatında olabildikleri gibi mağdurun vekaleti olmadan mağdurun durumunu divâna bildirmek için gelmiş olanlar da vardır. Ayşe Hatun, Niksar'a bağlı Başçıftlık köyüne giderken eşkıyalar Ayşe Hatun'un yolunu kesmiş, eşyalarını gasp etmiş ve küçük yaştaki çocuğunu öldürmüşlerdir. Yaşananları divâna şikâyet etmek için Ayşe Hatun'un vekili sıfatıyla eşi Sipahi Halil divâna gitmiştir (SAD nr.5, s. 257-1). Zünnunabad kazasına bağlı Elviran köyünde genç bir kızı zorla alıkoymak isteyen ve kızın babası karşı çıkınca baba ve kızı zincirleyip işkence eden kişilerden kızın akrabalarından biri şikâyetçi olmuştur (SAD nr.5, s. 150-2).

Sagir, sagîre, yetim gibi ifadelerle yaşlarının küçük olduğuna değinilen çocuklar da divâna bizzat gitmişlerdir. Vefat eden babalarından intikal eden nakitleri tahsil edemeyen kız kardeşler, babalarına olan borçlarını ödemeyen kişilerden şikâyetçi olmak için divâna gitmişlerdir. Giderken yanlarında küçük kız kardeşlerini de götürmüşlerdir. Divânda şikâyetçi olanlar arasında küçük kızın ismi de geçmiştir. "*Rahime ve Kerime nâm hâtûnlar ile yetime diğer Rahime nâm sagîre gelüb*" (SAD nr.5, s. 296-2). Bir başka hükümde "*talebe-i ulûmdan*" olduğu belirtilen Hacı Mehmed'in, eşya ve paralarını çalan kişiden bizzat divâna giderek şikâyetçi olduğu kayıtlıdır (SAD nr.5, s. 157-2).

Dilekçe Gönderme (Arz-ı hâl idüb)

Arzuhâl, bir dilek veya şikâyet bildirmek üzere alttan üste yazılan ve bugünkü anlamı dilekçe olan belge türüdür (Kütükoğlu, 1998, s. 303). Resmi bir makam veya daireye başvurmak, bir şeyi rica ederek istemek, bir kişi veya bir toplulukla ilgili istek veya şikâyetin üst makama duyurulması anlamlarına gelmektedir (Yılmaz, 2017, s. 38). Kelime zamanla arz-ı hâl'den arzuhâl'e dönüşmüştür. Osmanlı halkı alt kademelerden en üst kademedeki padişaha kadar bütün görevlilere sorunlarını şikâyet dilekçesiyle iletme hakkına sahiptir. Okuma yazma bilmeyen yahut dilekçe yazmanın gereklerini bilmeyenler dilekçelerini arzuhalcilere yazdırmışlardır. Arzuhalcilik bir meslektir. Bu mesleği yapabilecek bilgi ve donanıma sahip, çoğunluğu emekli katiplerden oluşan kişilere arzuhalcilik yapabileceğine dair belge verilmiştir. Arzuhalcilerin, insanların kendilerini kolayca bulabilecekleri kahvehane, dükkân köşeleri,

medreseler, cami avluları, Sultan Ahmet, Yeni Cami, Tophane, Üsküdar limanı civarları gibi yerlerde seyyar ofisleri vardır. Müşterileri ve kendileri için ellerinde dolaştırdıkları birer tabure ve masayla hizmet etmişler, kendilerine dilekçe yazdırmak isteyen olursa yanlarından ayırmadıkları kâğıt, mürekkep ve divitle hemen işlerini yapmışlardır. Bazıları masa da taşımamış dizlerinin üstünde dilekçeleri yazmışlardır (Topallı, 2010, s. 62-67).

Divânı-ı Hümayun'a sunulan dilekçeler tezkireciler tarafından veziriazama okunmuş, veziriazam da davanın şer'î ya da örfî olması durumuna göre ilgili görevliye sevk ederek çözümlenmesini sağlamıştır (Mumcu, 2017, s. 110). Murat Tuğluca (2016), arzuhal ile yapılmış başvuruların da bizzat divâna gidilerek yapılmış bir başvuru çeşidi olduğunu belirtmektedir. Kendisi dilekçe yazacak kadar bilgiye sahip olmayanlar İstanbul'a geldiğinde arzuhalcilere dilekçelerini yazdırmışlardır. Şikâyetçi arzuhalini kendisi teslim edip sonucu bekleyebilmiş ya da dilekçesiyle beraber divânın huzuruna da çıkabilmiştir (s. 50).

Sivas eyaletindeki davacıların sorunlarını divâna iletme yöntemlerinden biri de arzuhal yani şikâyet dilekçesi sunmak olmuştur. Divâna dilekçeyle başvuranlar için genellikle *arz-ı hâl idüb* ifadesi kullanılmıştır. Bazen de *arz-ı hâl gönderüb* ya da *arz-ı hâl sunub* ifadeleri tercih edilmiştir. *Arz-ı hâl idüb* kullanımındaki etmek fiili yapmak, işlemek anlamlarına gelmektedir. Bu anlamıyla dilekçe vermek için divânda bizzat hazır buldukları yorumu yapılabilir. *Arz-ı hâl sunub* kullanımı da aynı yorumu yapmaya uygundur.

Kadı (SAD nr.5, s. 82-3, 188-3), *naip* (SAD nr.5, s. 278-1), *voyvoda* (SAD nr.5, s. 311-2), *mutasarrıf* (SAD nr.5, s. 36-1), *dizdar* (SAD nr.5, s. 239-4), *Bâbussaâde ağası* (SAD nr.5, s. 183-4) gibi bazı devlet görevlilerinin özel dilekçelerinden bahsederken *arz gönderüb* ya da *mühürlü arz-ı hâl gönderüb* ifadeleri kullanılmış, yani göndermek fiili tercih edilmiştir. Bu görevlilerin divâna yazdıkları mektuplar için de *gönderüb* fiili kullanılmıştır.

İstisnâî olarak bazı toplu şikâyetlerde göndermek fiilinin halk için de kullanıldığına rastlanmıştır. İskilip kazası ahalisinin kendilerine zulmeden Çorum mutasarrıfı hakkında yaptıkları şikâyetten bahsederken "*İskilib kazâsi ahâlisi fukarâları Südde-i sa'âdetime arz-ı hâl ve mahzar gönderüb*" denilmiştir (SAD nr.5, s. 285-1). Amasya mutasarrıfının halka yaptığı zulümlerden şikâyetçi olanlar mahzar göndermişlerdir: "*Medîne-i Amasya'nın zü'amâ ve erbâb-ı timârî Südde-i sa'âdetime mahzar gönderüb*" (SAD nr.5, s. 72-3).

Divâna arzuhal gönderenler arasında *mutasarrıf* (SAD nr.5, s. 9-3, 36-1), *mütevelli* (SAD nr.5, s. 34-1, 53-1), *ağa* (SAD nr.5, s. 89-1, 166-4), *zaim* (SAD nr.5, s. 44-3, 69-3), *sipahi* (SAD nr.5, s. 1-1, 8-3, 42-2, 70-5, 71-3), *müstahfiz* (SAD nr.5, s. 63-1, 154-1), *dizdar* (SAD nr.5, s. 97-2), *seyyid* (SAD nr.5, s. 5-2), *molla* (SAD nr.5, s. 50-2), *şeyh* (SAD nr.5, s. 32-3), *hacı* (SAD nr.5, s. 99-4, 100-1), *çavuş* (SAD nr.5, s. 15-2, 102-1), *imam-hatip* (SAD nr.5, s. 128-4, 134-2), *kâtip* (SAD nr.5, s. 76-4) gibi çeşitli mesleklerden ve unvanlardan kişiler yer almaktadır. Herhangi bir unvan ve meslek bilgisinden bahsedilmeden sadece yaşadığı yer ile tanıtılan kişiler de vardır (SAD nr.5, s. 147-1, 172-5). Kadınlar da tek başlarına (SAD nr.5, s. 15-1, 20-2, 145-4, 175-3) yahut da yakınlarıyla birlikte (SAD nr.5, s. 25-1, 113-2) dilekçe sunmuşlardır. Gayrimüslim kadın ve erkekler de divâna arzuhal ile başvurma hakkından yararlanmışlardır (SAD nr.5, s. 14-1, 23-1, 63-1, 73-3, 87-3).

Arzuhaller tek kişi tarafından sunulabileceği gibi bir bölge ahalisinin ya da bir grup insanın mahzar şeklinde sundukları arzuhaller de vardır. Birden fazla kişinin imzasıyla gönderilmiş arzuhallere mahzar denilir (Köse, 2014, s. 417). İncelenen defterde bir bölge halkının ya da bir bölgenin önde gelen görevlilerinin çeşitli sorunları için topluca ilettikleri arzuhal ve mahzarlardan bahseden örnekler çoktur (SAD nr.5, s. 4-5, 5-1, 26-1, 77-3, 95-3, 134-1, 137-1, 143-2, 149-4, 173-2, 176-1, 181-3, 191-1, 211-1, 233-1, 269-3, 285-1, 290-2, 312-4, 314-3, 314-4, 323-1). Bölgelerinde görev yapan vali, voyvoda, kadı, naip, mutasarrıf, sipahi, zaim, zabıt gibi görevlilerin kanunsuz hareketler yapmaları, fazla vergi talep etmeleri, halka zulmetmeleri gibi konular bir yöre halkından gelen toplu şikâyet konularındandır. İki yerleşim

yeri arasında yaşanan arazi sınırının ihlali, su kullanımı sorunları, yaylak, kışlak, mera, otlak, ormanların kullanım hakkı gibi meselelerde de bölge halklarından toplu şikâyetler gelmiştir. Bir yöre halkının tamamını rahatsız eden eşkıya saldırıları da bütün bölge halkının divâna arzuhal göndermesine sebep olan olaylardandır.

Bazı davalarda aynı konuyla ilgili hem görevlilerin arzı hem de halkın şikâyetleri divâna ulaşmıştır. Tokat'ta Hacı Ali vakfında yaşanan tevliyet sorunuyla alakalı Tokat naibi arz, Tokat ahalisi de mahzar göndermiştir (SAD nr.5, s. 278-1).

Şikâyetlerini arzuhal veya mahzar iletme hakkı Müslüman ve gayrimüslim bütün tebaaya tanınmış bir haktır. Hatta iki tarafı da rahatsız eden olaylar karşısında divâna birlikte arzuhal sunduklarına dair örnekler de mevcuttur. Arapkir kazasında yaşayan iki Müslüman ve iki gayrimüslim dört kadın divâna birlikte arzuhal göndererek alacak iddiasıyla kendilerini sürekli rahatsız eden kişilerden şikâyetçi olmuşlardır (SAD nr.5, s. 255-6, 261-2).

Kadı ya da Naip Mektubu Aracılığıyla Başvurma (Mektub gönderüb)

Divâna başvurma yöntemlerinden biri de kadı aracılığıyla yapılandır. Kişiler kendi şahsi davaları için yahut da bütün bir bölgeyi ilgilendiren konularda kadının huzuruna (meclis-i şer‘) vararak kendileri adına arzuhal etmelerini istemişlerdir. Kadılar bunların taleplerini geri çevirmeyerek davacılar adına divâna mektup yazmışlardır. Naipler de mektup gönderme yetkisine sahiptirler.

Kadılar mektuplarında, huzurlarına gelen kişileri yaşadıkları yer ve isimleriyle tanıttıktan sonra, şikâyet konusu olayı yazarak durumu bildirmişlerdir. Kadı mektubu ile yapılan şikâyetler kadının desteğini sağladığı için dikkate değer şikâyetlerdir (İnalçık, 2018, s. 66).

1752-1755 yılları arasında Sivas eyaletinden divâna gönderilmiş şikâyetlerden 98'inde (%9,65) mektupla başvuru yapılmıştır. Mektup gönderenler genellikle halkın şikâyetlerini divâna iletme hususunda aracı rolünü üstlenen kadı veya naiplerdir. Ancak divâna mektupla başvuranlar arasında başka görevleri ifa edenlere de rastlanmıştır. Vergilerin toplanmasına engel olan ayanlar ve eşkıyalardan şikâyetçi olan Tokat voyvodası divâna mektup yazarak bu durumun engellenmesini istemiştir: “*Hâlâ Tokad voyvodası olan el-Hâc Mustafa zîde mecduhû Südde-i sa‘âdetime mektûb gönderüb*” (SAD nr.5, s. 132-3). Ayanlık iddiasında bulunan ve halktan vergi toplayan mutasarrıf Abdullah’tan şikâyetçi olmak için Zile mutasarrıfı Cabbarzâde Ahmed divâna mektup göndermiştir: “*İftihârü’l-emâcidi ve’l-ekârim dergâh-ı mu‘allâm kapıcıbaşlarından olub ber-vech-i mâlikâne berât-ı şerîfimle Zile hâssı mutasarrıfı Cabbarzâde Ahmed dâme mecduhû Südde-i sa‘âdetime mektûb gönderüb*” (SAD nr.5, s. 138-1). Bir başka şikâyette vakıf mütevellisi vakıf sorunuyla ilgili olarak divâna mektup göndermiştir. “*Firedökse karyesi tamâm mâlikânesinin ber-vech-i meşrûta berât-ı şerîfimle mütevellisi olan Mehmed zîde kadruhû Südde-i sa‘âdetime mektûb gönderüb*” (SAD nr.5, s. 168-3). Arazi anlaşmazlığıyla ilgili bir davada miralay rütbesine sahip Feyzullah, divâna mektupla başvurmuştur: “*Kıdvetü’l-emâsili ve’l-akrân Feyzullah mirâlây-ı Çorum zîde kadruhû Südde-i sa‘âdetime mektûb gönderüb*” (SAD nr.5, s. 173-3). Evleri yağmalayan ve adam öldüren eşkıyaların yakalanıp yargılanmasıyla ilgili olarak Malatya ve Sivas kadılarına gönderilmiş bir fermanda, konuyla ilgili Belgrad muhafızı Hacı Ahmet Paşa’nın da mektup gönderdiği görülmektedir: “*Sâbikan Özi vâlisi olub hâlâ Belgrad muhafızı olan düstür-ı (mükerrer) vezîrim el-Hâc Ahmed Paşa edâmallâhu te‘âlâ iclâlehû Südde-i sa‘âdetime mektûb gönderüb*” (SAD nr.5, s. 197-4). Bu örneklerde de görüldüğü gibi divâna mektupla başvuranlar kadı ve naipler başta olmak üzere diğer yüksek rütbeli görevliler de bu yöntemi tercih edebilmişlerdir. Kadılar ve naipler genellikle halkın sorunlarını dile getirmekte aracı rolü üstlenirken, diğer görevliler kendi görev alanlarıyla ilgili sorunlarda divânla mektupla haberleşme ve sorununu mektupla iletme yolunu tercih etmişlerdir.

Divâna Bizzat Gidenlerin Gittikleri Aylar

Divân-ı Hümayun görüşmeleri sırasında tutanak tutulmuyordu. Bu nedenle divânda görüşülen çeşitli devlet meselelerinin ve buraya intikal eden şikâyetlerin hangi işlem sırasına ve yönteme göre halledildikleri tam olarak bilinmemektedir. Bu hususta bildiğimiz genel bilgiler şöyledir: Divânda öncelikle dış ilişkiler, eyaletlerle ilgili meseleler, malî konular, varsa savaşla ilgili gündemler gibi önemli devlet meseleleri görüşülürdü. Daha sonra davalar dinlenir, yakınlama dilekçeleri incelenirdi. Görüşmelerin düzenli yapılabilmesi için sert disiplin kuralları uygulanıyordu. Divân üyeleri toplantı sırasında yerini terk edemezdi. Şikâyetçiler de kurul önüne çıktıklarında saygılı ve sessizce beklerdi. Şer'î meselelerle ilgili adlî sorunlar veziriazam tarafından Rumeli kazaskerine sevk edilir o da tam bir kadı gibi hükmünü verirdi. Kazaskerin verdiği hüküm kesindi. Ancak veziriazam hükmü uygun görmezse yeniden incelenmesini isteyebilirdi. Örfî konularda ise bizzat veziriazamın sorunu dinleyip hüküm vermesi ya da ilgili üyelere işi havale etmesi yöntemiyle karar safhasına ulaşırdı. Davacıların verilen kararlara itiraz etmeleri olanaksızdı. Kararlar ya dava hakkında hüküm verilmesi ya da soruşturmanın devam etmesi şeklinde çıkardı (Mumcu, 2017, s. 106-110).

İncelenen 5 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'ndeki şikâyetlerle ilgili hükümler başlıca iki şekilde sonuca bağlanmıştır. Bunlardan birisi "*mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır*" cümlesinde ifade edildiği gibi davanın olay mahalline nakledilmesi ve soruşturmanın devam etmesidir. Hükümlerin büyük çoğunluğu kadı mahkemelerine sevk edilerek olayın mahallinde delil ve şahitleriyle incelenmesi ve kanuna uygun şekilde sonuca varılması istenmiştir. Diğer bir sonuçlandırma şekli ise "*kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır*" cümlesiyle belirtilmiştir. Bu cümle ile de davalıların kanunda belirtilen şekilde cezalandırılması ve olayın kanuna uygun şekilde çözülmesi emredilerek davayla ilgili hükme varıldığı anlaşılmaktadır. İncelenen defterdeki hükümlerin %43'ü (445 şikâyet) hakkında divanda hükme varılırken, şikâyetlerin %57'si (587 şikâyet) olay mahalline sevk edilmiştir.

Bu başlık altında bizzat İstanbul'a giderek şikâyetlerini sözlü olarak sunanların hangi aylarda İstanbul'a gittikleri hakkında bir yorum yapılacaktır. Şikâyetlerini arzuhal ile ve kadı mektubu aracılığıyla iletenler buradaki hesaplama katılmamıştır.

İncelenen defterde Kasım 1752-Haziran 1755 tarihleri arasındaki şikâyetlere ait hükümlerin kayıtlı olduğundan bahsedilmiştir. Defterde kayıtlı hükümlerden sadece üç tanesi belirtilen tarihlere uymamaktadır. Defterin ilk sayfasındaki hüküm, 1772 yılına ait olup defterin içindeki hükümlerin tarihlerinden oldukça uzak tarihlidir (SAD nr.5, s. 1-1). Defterin 217. sayfasında dördüncü sıradaki hüküm de 28 Eylül-6 Ekim 1755 tarihli olup yine tarih aralığına uymamaktadır (SAD nr.5, s. 217-4). Defterin en sonundaki hüküm de 11-20 Mayıs 1756 tarihlidir. Bu hükümde defterdeki genel tarih aralığının dışında kaldığı için hesaplama dahil edilmemiştir (SAD nr.5, s. 325-1).

Defterdeki hükümlerin kayıtları 1752'nin Kasım ayı sonlarından başlayıp 1755'in Haziran ortalarında bittiği için 1752 ve 1755 seneleri hakkında kısıtlı yorum yapılmıştır. Ancak 1753 ve 1754 senelerinde Sivas eyaletinden İstanbul'a gidenler hakkında tam sayıya ulaşmak mümkündür. Aşağıdaki tabloda mevsimlere göre Sivas eyaletinden İstanbul'a şikâyet için gidenlerin sayıları verilmiştir. İlk şikâyet Kasım 1752 tarihli olduğundan tabloda defterin kronolojisine uyulmuş ve sonbahardan başlanmıştır. Hükümlerin tarihleri evâil, evâsıt, evâhir yöntemine göre yazıldığı için şikâyetlerin ayın ilk on, ikinci on ve üçüncü on günlerinden birinde geldiğini biliyoruz. Mevsimler üzerinden yorum yapılacağı için tam gün bilinmese de hangi ayda İstanbul'a gittiklerinin bilinmesi konunun değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır.

5 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'ndeki şikâyetlerin %72'si divâna şahsen başvuru şeklinde gerçekleşmiştir. Hükümlerin tamamına yakınında tarih bulunmakla birlikte bazı hükümlerde tarih kısmı ya tamamen boş bırakılmış ya da ay bilgisine yer verilmemiştir. Bu nedenle tarihi hiç olmayan ya da eksik olan belgeler hesaba katılmamıştır. Divâna bizzat gelerek

şikâyetini sözlü olarak sunanlara ait 731 adet şikâyetin deftere kayıt tarihleri incelenerek şikâyetçilerin hangi aylarda divâna gittikleriyle ilgili aşağıdaki grafikteki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tarih	Mevsim	Şikâyet Sayısı
1752	Sonbahar (Kasım)	7
1752-1753	Kış (Aralık, Ocak, Şubat)	83
1753	İlkbahar (Mart, Nisan, Mayıs)	83
1753	Yaz (Haziran, Temmuz, Ağustos)	51
1753	Sonbahar (Eylül, Ekim, Kasım)	73
1753-1754	Kış (Aralık, Ocak, Şubat)	71
1754	İlkbahar (Mart, Nisan, Mayıs)	80
1754	Yaz (Haziran, Temmuz, Ağustos)	63
1754	Sonbahar (Eylül, Ekim, Kasım)	31
1754-1755	Kış (Aralık, Ocak, Şubat)	79
1755	İlkbahar (Mart, Nisan, Mayıs)	90
1755	Yaz (Haziran)	20
Toplam		731

Tablo 1. Şikâyet İçin Sivas Eyaleti'nden Divân-ı Hümayun'a Gidenlerin Gittikleri Mevsimler

Grafikte de görüldüğü üzere şikâyete gitmek için mevsimlerin belirleyici bir unsur olmadığı anlaşılmaktadır. Gerek şahsî meseleleri dolayısıyla gerekse de yöneticiler hakkındaki şikâyetler için hava şartlarının zorlukları düşünülmeden divânın kapısına gittiklerini görmekteyiz. Hatta 1753 ve 1754 senelerinde Sivas eyaletinden divâna gidenlerin sayısının en az olduğu dönem yaz ayları olmuştur. Yaz aylarının iş mevsimi olması bu azlığın sebeplerinden biri olarak düşünülebilir.

SONUÇ

1752-1755 yılları arasında Sivas eyaletinde Divân-ı Hümayun'a yapılmış şikâyetlerin incelendiği çalışmada 1041 adet hüküm incelenmiştir. Hükümler ilk olarak şikâyetlerin divâna nasıl iletiildiği yönünden incelenmiştir. Bu incelemede başlıca üç yöntem tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi divâna bizzat giderek sözlü olarak şikâyetini iletme, ikincisi divâna arzuhal ile şikâyetini sunma ve üçüncüsü kadı mektubuyla şikâyetini divâna bildirmedir. Sivas eyaletindeki halkın bu yöntemlerden en fazla tercih ettiği yöntem birinci yöntem olmuştur. Halkın %71,95'i divâna bizzat giderek sözel olarak şikâyetini iletmiştir.

Çalışmada incelenen ikinci husus şikâyetçilerin hangi aylarda divâna daha çok gittikleri ve mevsimlerin şikâyetçi olmak için divâna gidip gelme üzerindeki etkisidir. Sivas eyaletinin hükümet merkezine olan uzaklığı ve dönemin ulaşım imkanlarının kısıtlı olması bu sorgulamayı yapmamızı akıllara getirmiştir. Yapılan incelemede şikâyetlerini divâna iletme isteyenler için mevsim şartlarının etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaz kış fark etmeden yüzlerce kişi divânın yolunu tutmuştur. Bu da divândan alınacak hükümlerin halk nezdindeki önemini vurgulamaktadır. Halk sorunlarını çözme noktasında divâna güvenmiş ve her türlü zorluğa rağmen divâna gitmede tereddüt etmemiştir.

Bu çalışma belirli bir tarih aralığı, bölge ve bir şikâyet defteri ile sınırlı tutulmuştur. Çalışma neticesinde elde edilen bulguların başka çalışmalarla desteklenmesi ve farklı bölgelerdeki durumların araştırılması Divân-ı Hümayun'un işleyişi ve önemi hakkındaki soru işaretlerinin giderilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- A. {DVNS.AHK.SS.d (5 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri) Sıra No. 5
- BAYKARA, T. (2015). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1- Anadolu'nun İdari Taksimatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- DEMİREL, Ö. (2007). Osmanlı Dönemi Sivas Menzilhanesi. Ş. Boyraz (Ed.), *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 1 (169-178), Sivas: Doğan Gazetecilik ve Matbaa.
- DEMİREL, Ö. (2009). Sivas. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, (278-282), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- DOLU, A. (2014). XVIII. Yüzyılda Kudüslüler: Bir Ahkâm-ı Şikâyet Analizi. *Osmanlı'dan Günümüze Filistin Sempozyumu Bildiriler*, 1 (103-119), Ankara: TTK.
- DURHAN, İ. (2000). Divân-ı Hümayun'un Yargı Yetkisi. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 59-78. https://hukukdergi.ebyu.edu.tr/wp-content/uploads/2015/10/2000_1_5.pdf
- GÖKBİLGİN, T. (1965). 15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm. *Vakıflar Dergisi*, 6, (6), 51-62. <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/vakiflardergisi/6.pdf>
- HALAÇOĞLU, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- İNALCIK, H. (2018). Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar. C. Dalgakıran (Ed.), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, (63-91), İstanbul: Kronik Yayınları.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- KÖSE, E. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplu Hak Arama: XVIII. Yüzyıla Ait Yüz Örnek Mahzar. F. Gedikli (Ed.). *İstanbul Üniversitesi I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, (411-449), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- MERCAN, M. (2007). Sivas Vilayeti'nin Teşkili ve İdari Yapısı (1867-1920). Ş. Boyraz (Ed.), *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 1 (549-558), Sivas: Doğan Gazetecilik ve Matbaa.
- ŞİMŞİRGİL, A. (1989). Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5, 289-299. https://isamveri.org/pdfs/D00142/1989_5/1989_5_SIMSIRGILA.pdf
- TAŞ, H. (2007). Osmanlı'da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler. *Memleket, Siyaset, Yönetim Dergisi*, 3, 187-204. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2953019>

- TOPALLI, E. (2010). 19. Yüzyıldan Günümüze Arzuhalçiler: Oryantalist Resimler Paralelinde Tarih ve Sosyolojik Arka Plan. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, (18), 61-85. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214391>
- TUĞLUCA, M. (2012). Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Balkan Özel Sayısı-II*, 107-128. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/28393/301964>
- TUĞLUCA, M. (2016). *XVII. Yüzyıl Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara: TTK Yayınları.
- TURAN, O. (1951). Selçuklular Zamanında Sivas Şehri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (4), 147-157. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2152524>
- YILMAZ, F. (2017). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- YÖRÜK, G. (2019). *Osmanlı'da Devlet Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atık Şikâyet Defteri (1727)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.

EKLER

Yıl	Ay	Şikâyetlerin Defterdeki Yerleri (Sayfa No-Hüküm Sırası)	Toplam (Adet)
1752	18-27 Kasım	2-1, 2-2, 3-1, 3-2, 3-3, 4-1, 4-3	7
1752	28 Kasım-7 Aralık	5-3, 8-2, 9-2, 9-4	4
1752	8-17 Aralık	10-1, 10-2, 10-3, 10-4, 10-5, 11-2, 11-3, 11-4, 12-1	9
1752	18-27 Aralık	12-2, 13-1, 13-2, 14-2, 14-3, 18-2, 22-1	7
1752-53	28 Aralık 1752-7 Ocak 1753	13-4, 14-4, 16-1, 16-2, 16-3, 17-2, 17-3, 18-3	8
1753	6-14 Ocak	18-1, 19-1, 20-1, 21-1, 21-2	5
1753	16-24 Ocak	21-3, 21-4, 22-3, 23-2, 23-3, 23-4, 24-2, 24-3, 24-4, 25-2, 25-4, 31-2, 31-4	13
1753	26 Ocak-4 Şubat	25-3, 26-3, 27-1,	3
1753	5-14 Şubat	27-2, 27-3, 28-1, 28-2, 28-3, 28-4, 28-5, 29-1, 29-2, 29-3, 30-1, 32-2	12
1753	15-24 Şubat	30-2, 30-4, 31-1, 31-3, 33-1, 33-2, 33-3, 35-3, 35-4, 38-1	10
1753	25 Şubat-5 Mart	32-1, 33-4, 34-2, 34-3, 35-1, 35-2, 36-2, 37-1, 37-2, 37-3, 38-2, 38-3	12
1753	6-15 Mart	40-1, 41-1, 41-3, 42-1, 43-1	5
1753	16-25 Mart	39-2, 43-2, 44-4, 45-4, 45-5, 46-1	6
1753	26 Mart-5 Nisan	43-3, 45-1, 46-2, 46-3, 46-4, 47-1, 47-2, 47-3, 47-4, 48-1	10

1753	5-14 Nisan	48-2, 48-3, 49-1, 49-2, 50-1, 50-3, 51-1, 51-2, 51-3, 52-1, 53-2, 53-3	12
1753	15-24 Nisan	54-2, 54-3, 55-1, 55-2	4
1753	25 Nisan-5 Mayıs	54-4, 55-4, 56-1, 56-3, 57-2, 57-4	6
1753	4-13 Mayıs	56-4, 58-1, 58-2, 58-3, 58-4, 59-1, 59-2, 59-3, 59-4, 59-5, 59-6, 60-1, 60-2, 60-3, 60-4, 60-5, 61-1, 61-2, 61-3, 62-1, 62-2, 63-2	22
1753	14-23 Mayıs	63-4, 64-1, 64-2, 65-1, 65-3, 65-4, 66-1	7
1753	24 Mayıs-3 Haziran	64-3, 65-2, 66-2, 66-3, 66-4, 67-1, 67-2, 67-3, 68-1, 68-2, 68-3	11
1753	3-12 Haziran	69-2, 70-1, 70-2, 70-3, 70-4, 71-2, 72-1, 72-2, 75-3, 77-4	10
1753	13-22 Haziran	73-1, 73-2, 75-1, 75-2, 76-1, 76-2	6
1753	23 Haziran-3 Temmuz	76-3, 77-1, 77-2, 78-1, 78-2, 79-1, 79-2, 80-1, 81-1	9
1753	2-11 Temmuz	81-2, 82-1	2
1753	12-21 Temmuz	82-2, 82-4, 83-2, 83-3	4
1753	1-10 Ağustos	83-1, 83-4, 84-2, 85-1, 92-3	5
1753	11-20 Ağustos	85-2, 85-3, 86-2, 87-2, 88-1	5
1753	21-29 Ağustos	88-2, 88-3, 88-4, 89-2, 89-3, 90-2, 90-3, 91-1, 91-2, 91-3	10
1753	30 Ağustos-9 Eylül	92-1, 92-2, 93-1, 93-2, 93-3, 94-2, 94-3, 95-2, 96-1, 97-1, 101-4	11
1753	9-18 Eylül	99-1, 99-2, 100-2, 101-2, 101-3, 102-3, 102-4, 103-1, 103-2, 103-4, 104-1, 104-2, 104-3, 105-1, 105-2, 105-3, 106-1, 106-2, 115-3,	19
1753	29 Eylül-8 Ekim	95-1, 107-3, 107-5	3
1753	9-18 Ekim	107-6, 108-1, 108-2, 109-3, 109-4	5
1753	19-28 Ekim	107-2, 109-2, 110-1, 110-2, 110-3, 111-1, 111-2, 111-3, 112-1	9
1753	29 Ekim-8 Kasım	112-2, 112-3, 112-4, 113-1, 113-3, 114-1, 115-1, 116-1, 116-2, 116-3, 117-4, 142-2	12
1753	18-27 Kasım	117-1, 117-2, 117-3, 118-3, 119-1, 119-2, 119-3, 120-1, 120-2, 121-1, 121-2, 121-3, 122-1, 122-2	14
1753	28 Kasım-8 Aralık	121-4, 123-1, 123-2, 123-3, 123-4, 124-1, 124-2, 124-3, 125-1, 125-3	10
1753	8-17 Aralık	125-2, 125-4, 126-2, 128-1, 128-2, 128-3, 129-2	7
1753	18-27 Aralık	115-2, 127-1, 129-1, 130-1, 131-1, 131-2, 131-3, 131-4, 132-1, 132-2, 237-1	11

1753-54	27 Aralık 1753- 6 Ocak 1754	134-3, 136-1, 137-2, 138-2, 139-1, 238-2	6
1754	6-15 Ocak	139-2, 139-3, 140-1, 140-2, 140-3, 140-4, 141-1, 141-2	8
1754	16-25 Ocak	141-3	1
1754	26 Ocak-6 Şubat	133-1, 133-2, 144-1, 144-2, 144-4, 145-1, 145-2	7
1754	5-14 Şubat	145-3, 147-2, 148-1, 148-2	4
1754	15-24 Şubat	147-3, 149-1, 149-2, 149-3, 150-1, 150-2, 150-3, 151-2	8
1754	24 Şubat-3 Mart	151-3, 155-1, 155-3, 156-1, 156-2, 156-4, 157-2, 157-3, 166-1,	9
1754	6-15 Mart	158-2, 158-3, 158-4, 159-1, 160-1, 160-2, 161-1, 161-2, 161-3	9
1754	16-25 Mart	161-4, 161-5, 161-6, 162-1, 162-2, 162-3, 163-1, 164-2, 164-3, 165-1	10
1754	26 Mart-6 Nisan	164-4, 165-3, 165-4, 165-5, 166-2, 166-3, 167-1, 167-3, 168-1, 169-1, 170-1, 171-2	12
1754	5-14 Nisan	170-2, 170-3, 171-1, 172-1, 172-3, 172-4, 172-6, 174-2	8
1754	15-24 Nisan	167-4, 169-3, 174-1, 175-1, 175-2, 175-4, 176-3, 176-4	8
1754	24 Nisan-3 Mayıs	178-2, 179-1, 179-2, 179-3, 179-4, 179-5, 180-3, 180-5, 181-1, 183-2	10
1754	4-13 Mayıs	182-1, 182-2, 182-3, 182-4, 183-1, 183-3, 184-2, 185-3, 185-4	9
1754	14-23 Mayıs	185-2, 186-1	2
1754	24 Mayıs-4 Haziran	186-3, 186-4, 188-2, 189-1, 189-2, 189-3, 189-5, 190-1, 190-2, 190-4, 191-3, 192-2	12
1754	3-12 Haziran	202-3	1
1754	8-17 Haziran	191-4, 193-1, 193-2, 194-1, 195-1, 195-2, 196-1, 197-1, 197-2, 197-3	10
1754	13-21 Haziran	196-2, 196-3, 198-2, 199-1, 200-1, 201-1, 201-2, 201-3, 202-2, 203-1, 203-2, 203-3, 204-1, 210-1	14
1754	22 Haziran-1 Temmuz	204-3, 205-1	2
1754	2-11 Temmuz	205-2, 205-3, 207-3	3
1754	12-21 Temmuz	206-1, 207-1, 207-2	3
1754	22-31 Temmuz	208-1, 208-3, 209-1	3
1754	1-10 Ağustos	209-2, 209-3, 209-4, 210-2, 210-3	5
1754	11-19 Ağustos	206-2, 210-4, 211-2, 211-3, 212-1, 213-1, 213-2,	9

		215-4, 221-5	
1754	20-29 Ağustos	213-3, 213-4, 214-1, 214-2, 214-3, 214-4, 214-5, 215-1, 215-2, 215-3, 235-4	11
1754	30 Ağustos-8 Eylül	216-1, 216-2	2
1754	9-18 Eylül	217-1, 218-2, 218-3, 218-4, 218-5, 219-1	6
1754	19-28 Eylül	220-1	1
1754	9-17 Ekim	216-4, 221-3, 221-4, 223-3	4
1754	18-27 Ekim	224-1, 224-2, 224-3, 224-4	4
1754	28 Ekim-6 Kasım	225-1, 225-3, 227-1	3
1754	7-16 Kasım	227-2, 227-3, 227-4, 228-2, 229-2, 229-3, 229-4, 230-1	8
1754	17-26 Kasım	230-2, 230-4, 230-5, 231-2, 231-4	5
1754	27 Kasım-6 Aralık	231-3, 231-5, 232-1, 232-2, 233-2, 233-4, 233-5	7
1754	7-15 Aralık	236-1, 236-3, 236-4	3
1754	16-25 Aralık	238-1, 252-2	2
1754-55	26 Aralık 1754- 4 Ocak 1755	238-4, 239-2, 239-3, 240-2, 242-2, 242-3, 243-1	7
1755	5-14 Ocak	243-2, 244-2, 245-2, 246-1, 248-1, 249-1, 249-3, 250-1, 250-2	9
1755	15-24 Ocak	251-1, 251-2, 251-3, 251-4, 252-1, 253-1, 253-2, 253-3, 254-1, 254-2, 254-3, 255-2, 255-3, 257-1	14
1755	25 Ocak-3 Şubat	256-1, 257-3, 258-1, 258-2, 258-3, 259-1, 259-2, 259-3, 259-4	9
1755	4-12 Şubat	260-1, 260-3, 261-1, 261-2, 261-3, 261-4, 261-5, 262-1	8
1755	13-22 Şubat	262-2, 264-1, 264-2, 264-3, 265-2, 265-3, 266-1, 266-2, 267-1, 267-2, 268-2, 269-2	12
1755	23 Şubat-4 Mart	269-4, 270-1, 270-2, 270-3, 270-4, 271-2, 272-1, 272-3	8
1755	5-14 Mart	235-1, 235-2, 235-3, 273-1, 273-2, 274-2	6
1755	15-24 Mart	274-5, 275-1, 275-2, 276-1, 276-2, 276-4, 277-2, 278-2, 278-3, 279-1	10
1755	25 Mart-3 Nisan	277-1, 279-2, 279-3, 279-4, 280-1, 280-2	6
1755	4-12 Nisan	280-4, 281-2, 281-3, 281-4, 281-5, 282-3, 282-4, 283-1, 284-1, 284-2	10
1755	13-22 Nisan	284-4, 284-5, 285-2, 285-3, 285-4, 286-1, 287-1, 288-1, 288-2, 288-3, 288-4, 289-2	12
1755	23 Nisan-2 Mayıs	289-3, 289-4, 291-1, 291-2, 291-3, 291-4, 291-5,	10

		292-1, 292-2, 294-1	
1755	3-12 Mayıs	292-3, 293-1, 293-2, 293-3, 293-4, 294-3, 295-1, 295-2, 295-3, 296-1, 296-2, 296-3, 298-1, 298-2, 299-1, 299-2, 300-1	17
1755	13-22 Mayıs	301-1, 301-2, 302-1, 303-1, 304-1, 305-2, 318-5	7
1755	23 Mayıs-1 Haziran	308-2, 310-2, 310-3, 311-1, 311-3, 311-4, 311-5, 312-2, 313-3, 315-1, 316-1, 316-2	12
1755	2-10 Haziran	316-3, 316-4, 317-1, 317-2, 317-3, 318-2, 318-3, 318-4, 319-1, 319-2, 319-3, 320-1, 320-2, 320-3, 321-1, 321-2, 321-3	17
1755	11-20 Haziran	321-5, 322-1, 322-2	3
Toplam			731

EK-1: Divâna Giderek Şikâyetlerini İletenlerin Gittikleri Aylara Göre Ayrıntılı Dağılımı